100

Ашиг кими...

ИЧТИМАИ вә мәдәни тәрәгги јолундакы харигүладә иши илә ад чыхаран шәхсијјәтләрә халг, адәтән, әбәдилик мүкафаты олараг «классик» ады верир. Биздә бу ады газананлар чәркәсиндә Аббас Сәһһәт дә дахилдир. Өзү дә тәкчә шаир сифәтилә јох, чохчәһәтли фәалијјәтинин бүтүн саһәләриндә сә'јлә чалышан вәтәндаш-хадим кими...

Биз бу факты играр едәркән **бир сәнәткар, бир хадим кими хошбәхт сајдығымыз Сәһһәтин бир инсан кими хошбәхтликдән чох узаг олдуғуну, онун «классик» адыны чох бөјүк мәһрумијјәт, үзүнтү вә изтираблар баһасына әлдә етдијини вә нәһајәт, бунун Сәһһәт поезијасында да мүвафиг излә[р] бурахдығыны јаддан чыхармамалыјыг.** Дикәр тәрәфдән кечмишин сәнәткарларына гијмәт верәркән мүтләг онлары јетирән тарихи шәраитин һәмин сималарын фәалијјәти үчүн нә дәрәчәдә мүнасиб олдуғуну, бу сәнәткарларын чәмијјәтә мүнасибәтләринин характерини, халг иши уғрунда, јүксәк амал уғрунда мүбаризәдә нә дәрәчәдә ардычыллыг, сәбат, фәдакарлыг көстәрдикләрини ајдынлашдырмаг лазымдыр; бунсуз дүзкүн нәтичәләрә кәлмәк, онларын тарихи мөвгејини лајигинчә гијмәтләндирмәк мүмкүн дејил. Конкрет олараг, Сәһһәтә кәлдикдә, һәгигәти мејдана чыхармаг үчүн ән әввәл онун өзүнүн рә'јини, талејин вә поезијасы һаггында автохарактеристикасыны јада салмаг даһа доғру олар. Будур, «Сыныг саз» мәчмуәсинин башланғычында шаир охучуларына мүрачиәтлә дејир:

Еј мөһтәрәм гарелярим!
Топладығым бу әш'ар—
Һәп үрәкдән чыхан бүтүн
ихтијарсыз **фәрјаддыр.**

Башга бир ше'рдә:

Фикри алил, бәдәни зар, залил,
Ады Сәһһәткән, өзү хәстә, әлил!..
Ганлы әлләрлә тыханмыш нәфәси,
Бағырыр, чыхмајыр амма ки, сәси!

Шаир өзүндән, бәхтиндән, мүһитиндән, ше'риндән, јарадычылыг чәтинликләриндән—бир сөзлә һәр шејдән шикајәт едир. Бу руһлу әсәрләрдәки фәчиәви мәчазлара, експрессив сөз вә ифадәләрә диггәт јетирәк: «фәрјад», «бағырты», «үрәк јанғысы», «ганлы әлләр», «тыханмыш нәфәс» вә саир.

Белә олдугда ајдындыр ки, **классик шаирин хошбәхтлијиндән даһа артыг, фачиәсиндән, ән азы онун һәјат вә јарадычылыг драмындан** сөһбәт ачмаг лазымдыр.

Әлбәттә, демәк дә артыгдыр ки, белә бир шәраитдә, һәр сәнәткарын варлығына естетик мүнасибәти онун дүнјакөрүшүндән, јарадычылыг тәбиәти вә исте'дадынын өзүнәмәхсуслуғундан асылы олараг мүхтәлиф сәчијјә, мүхтәлиф мәзмун, мүхтәлиф чалар кәсб едирди. Һаһаг дејил ки, о заманкы Азәрбајчан әдәбијјатынын сәчијјәви хүсусијјәтләриндән бири онун идеја-фәлсәфи мәзмунунда вә пафосунда олан рәнкарәнкликдир. Сабирин көз јашы ичиндә гәһгәһәси, Мирзә Чәлилин «даһијанә талхәклији», Нәримановун мүбариз чағырышлары, Һадинин тәмтәраглы фәрјадлары, Чавидин лирик-фәлсәфи мүрачиәтләри илә јаранан бу **әдәби полифонизм, чохсәслилик фонунда Сәһһәт дә рубабынын өзүнәмәхсус нәғмәләри илә сечилирди.**

Бу өзүнәмәхсуслуг нәдән ибарәтдир?

Сәһһәт бир тәрәфдән халга, тәрәггијә, һагигы поезијаја фәдакарлыгла хидмәт етдији үчүн «мүкафатыны вичданындан алыб» өзүнү вә һәммәсләкләрини хошбәхт сајыр, дикәр тәрәфдән исә чәмијјәтдәки гара гүввәләрдән зүлм-ситәм көрдүјү үчүн өзүнү вә һәммәсләкләрини дүнјанын ән бәдбәхт адамлары, «гәлби ган, һалы јаман, хәнәхәраб»лар сајырды. «Мән вәтәни чаным кими севирәм» —дејән сәмими, вәтәнпәрвәр бир сәнәткар, «Од тутуб гырмызы атәшлә јенә јанды үфүг», «Кејәрин, кој чәманләрим, кејәрин» кими ширин нәғмәләр јарадан бир сәнәткар, «Ән бөјүк гәһрәманлардан бири» адландырдығы ингилабчы сатирик Сабирлә гәләм вә мәсләк досту олан бир сәнәткар, ејни заманда, мүасирләринин бөјүк бир һиссәсинин ону нанини баша дүшмәдијиндән, һәтта «баби», «кафир» адландырыб аз гала «атини шиша чәкдикләриндән» фәрјад едирди.

Јухарыда Сәһһәтин «Тәрчүмеји-һалым вә ја һололо» ше'риндән бир парчаны мисал кәтирмишдик. Ше'рин сәрлөвһәсиндәки «һололо» сөзүнүн әсли «һүлули»дир (халг данышыг дилиндә: «һүлүлү», «һаһала») вә о, көнләри бөјүк халг гәһрәманы Бабәкә, онун мүәллими Чавидана кедиб чыхан, бир заманлар Шәргдә чох јајылмыш «һүлулијјә» фәлсәфи тә'лиминин адыдыр. Ашкар автобиографик маһијјәтдә олуб, «Киг зәнчири гырылды, јол ачылы, еј ушаглар, «һүлүлү» кәлди, гачын!» мисралары илә башланан бу ше'р бизи марагландыран мөвзу бахымындан да чох әһәмијјәтлидир. Чүнки «һүлулијјә»јә аид мотив һәмин ше'рин гәһрәманынын фачиәсини баша дүшмәк үчүн јахшы бир ачар верир: руһун бир варлыгдан о бири варлыға кечмәсинә, «һулул» етмәсинә инанмасы бу гәһрәманы гатты мө'минләрин, хүсусилә гәддар мүсәлман үләмасынын нәзәриндә исламијјәтин дүшмәнинә чевирмишдир; «Саһиби-иманам, а ширванлылар!» — дејән Сабир кими, Сәһһәт дә бу чүр һәмјерлиләринин тә'гиб вә тәһмәтинә мә'руз галмышдыр.

Ф. Көчәрлијә мәнзум мәктубунда шаир өз вәзијјәтинин ағырлығыны даһа бөјүк бир үрәк ачысы илә тәсвир едир:

Нә јазык, мән бу гәмли зүлмәтдә —
Нурдан һеч әсәр, нишан јохдур!
Вәтәни адлајан бу гүрбәтдә —
Нә дә әфғанымы дујан јохдур.

Романтик мүбалиғә илә гәләмә алынмыш бу тә'сирли ше'рләрдән белә бир нәтичә чыхармаг олар: **«гоча бир милләт» адландырдығы доғма халгына вар гүввәси илә хидмәт едән шаир, гәдршүнаслыг вә миннәтдарлыг әвәзинә, һәр аддымда ачы сөз, бөрәлмиш көз, јаман үз көрсә дә, әсла тутдуғу јолдан дөнмәк фикриндә дејилдир.**

Бизә јахшы мә'лумдур ки, Сократдан башламыш Фирдовсијә, Нәсимијә, Дантејә гәдәр, Фүзулидән Бајрона, Лермонтова, Мицкевичдән Фикрәтә, Сабирә, Тукаја, Һадијә гәдәр—көһнә чәмијјәтин антиһуманист маһијјәтиндән доған сәнәткар фачиәсиндән тәк-тәк классик јаха гуртара билмишдир. Она көрә, чох тәбиидир ки, әсрләр боју «шаир вә чәмијјәт» мөвзусу үмумијјәтлә дүнја әдәбијјатынын, хүсусән романтик поезијанын баш мөвзуларындан олмушдур. Билим «ады Сәһһәткән өзүнү хәстә, әлил» сајан шаиримизин бир аз әввәлки автохарактеристикасыны да бу фонда алыб гијмәтләндирмәк лазымдыр.

Мүһүм мәтләб бир дә одур ки, **шаирлә чәмијјәт арасындакы драматизми екс етдирән бу әһвали-руһијјә классик поезијанын мүсбәт, фајдалы, ибрәтамиз хүсусијјәтләриндән бирилир.**

Нә үчүн?

Бу суала Сәһһәт тимсалында чаваб верәркән илк нөвбәдә демәк лазымдыр ки, Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә тәк-тәк шаирдә автобиографик мәзмун Сәһһәтдәки гәдәр зәнкин, гүввәтлидир. Бурада башга бәдии методлара нисбәтән сәнәткарын субјектив аләминә даһа мәһрәм олан романтизмин тә'сири ајрыча гејд едилмәлидир. «Шаир әјинәсидир дөвранын» — дејән Сәһһәтин әсасән романтизмә мәнсуб олмасы онун «шаир вә чәмијјәт» проблемини дә, үмумијјәтлә, дүнја романтизми принсипләринә мүвафиг һалл етмәсини шәртләндирмишди. Истәр өзүнүн «илләр, ајлар көчирәм бош-бошуна, бинәрә» кими сөзләриндәки Манфред руһу илә, истәрсә Нунинин «Говгалы күзәркаһлари һәр күн назәрәмсә» мәтлә'ли ше'рини, Бараташвилинин «Гој едим инди тәрки-дарү дијар»—дејән «Мерани»сини, Лермонтовун «Мән севирәм вәтәнимі, амма әчибә севмәк» мисрасы илә башланан «Вәтән» әсәрини тәрчүмә етмәси илә Сәһһәт ичтимаи варлығы да, заманы да, классик ирси, тәбиәти, мәһәббәти дә өзүнәмәхсус орижинал поетик «ән»ин ајнасында екс етдирмишди.

Бу ајнада, демәк олар, һәр шеј гәм өртүјүнә бүрүнмүшдүр. Һәмин өртүјүн архасындан көрүнән шаир үрәји исә ачы һәјат һәгигәтләриндән парчаланмаг дәрәчәсинә кәлир!..

Икинчиси, Сәһһәт ше'риндәки трагизмин маһијјәтини мүәјјәнләшдирәркән нәзәрә алынмалыдыр ки, **бу поезијада автобиографик мотивләрин мүһүм јер тутмасы һеч бир заман бурадакы бүтүн дәрд-гәми тәкчә шаирин өзүнә аид етмәјә, бурадакы сәнәткаранә бәдии үмумиләшдирмәјә көз јуммаға һагг вермир.** Бајрон вә Пушкинин, Лермонтов вә Бараташвилинин ше'рләри, хүсусилә онларын романтизми кими, Сәһһәтин гәмли поезијасы да бизә јалныз чәмијјәтдән тәчрид олунмуш тәнһа бир фәрдин мүсибәтиндән хәбәр вермир. Бу, Белинскинин «идеал һәсрәти» һесаб етдији мә'нәви вәзијјәтдән доған чох чидди фикир вә һиссләрдир. **Сәһһәтин әһвали-руһијјәси дәрин ичтимаи мәзмун дашыјыр; о, «чаһаникәдәр» үзәриндә, зүлм вә әдаләтсизлијә дүчар олан «инсанларын тарихи фачиәләри» (Мәһәммәд Һади) үзәриндә гурулмушдур;** бу әһвали-руһијјә романтикләрин чох тез-тез јад етдикләри «лаваллы бәшәр» образындан тә'сирләнмишдир. («Тәрчүмеји һалым...», «Шикајәт», «Дилбәри-һүррijјәтә», «Гыш», «Өлү шәһәр», «Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли»).

Марағајинин мәшһур «Ибраһим бәјин сәјаһәтнамәси» романындакы «Диридирләр—өлү кими, өлүдүрләр—дири кими» вә Чәлаләддин Руминин «Мәснәви»синдәки «Динлә нејдән ким, һекајәт ејләјир, ајрылыглардан шикајәт ејләјир» мотивләри илә Мирзә Чәлил вә Сабирин ејни мөвзуда әсәрләри илә сәсләшән «Өлү шәһәр» ше'риндә **Сәһһәт кәдәринин ичтимаи маһијјәти** чох ајдын нәзәрә чарпыр.

Сабирин «Тапмајыр ач јалавачлар күзәранлыг бизә на?» истеһзасына сәс верәндә Сәһһәт өз дәрдини «Гыш» ше'риндәки кими габарыг һәјати чизкиләрлә әјаниләшдирир.

Поезијасынын бу кејфијјәтләри бизи белә бир нәтичәјә кәтирир ки, ејни руһлу сәләфләри вә мүасирләри кими, **Сәһһәтин дә изтираблары, һүзн вә кәдәри чидди идеја-фәлсәфи мә'нада баша дүшүлмәли, онун Максим Горки демишкән, көһнә дүнјаја мүнасибәт бахымындан «дағыдычы» рол ојнадығы, дәјишдиричи гүввәјә малик олдуғу, даһа ачыгы — демократик охучуја һәмин дүнја илә барышмазлыг руһу ашыладығы хүсуси нәзәрә алынмалыдыр.**

Үмумијјәтлә, классик поезијада олдуғу кими, Сәһһәтдә дә ичтимаи рәзаләтләр, истисмар, әдаләтсизлик, сијаси әсарәт, милли зүлм, игтисади бәрабәрсизлик вә саир чох мүһүм бәдии мөвзуларын бәдии һәллиндән минор әһвали-руһијјә тарихи фачиәсиндән ирәли кәлирди. «Ағлар күләјән» Сабирдә бу трагизм онун ... о гәдәр һисс олунмур ки, о, «күч көстәрир дәрд дајана билмирәм!»—десә дә, күлүшү илә өз дәрдини аз-чох дағыдыр: онун **фәрјад вә е'тиразы** да адәтән күлүш шәклиндә тәзаһүр **едир. Сәһһәтдә** исә вәзијјәт **башга чүрдүр.** Һәрчәнд **күлүшдән бир сығыначаг** кими, **үрәјинин тиканыны** чыхармаг **мәгсәдилә Сәһһәт** дә **истифадә етмиш,** сабирәнә сатиралар јазмышдыр; лакин һәр һалда Сәһһәт поезијасынын апарычы хәтти лирик-фачиәнә хәтдир.

Тарихи просесин енин-јохушларыны дәрк вә ифадә етмәк тәшәббүсү Сәһһәт поезијасыны мәзмунча даһа да дәринләшдирмиш, она јени мәфкурәви-фәлсәфи әнкинлик кәтирмишдир. Белә һалларда шаир «Шикајәт» ше'риндәки кими гәмкин, көзјашлы, шикајәтчи вәзијјәтдән чыхыб, Мирзә Фәтәлинин тә'рифләдији **ајыг «филасофанә хәјал»а малик мүтәфәккир-шаир** вәзијјәти алыр.

«Шаир вә чәмијјәт» проблеминин бәдии һәллиндә Сәһһәтин гүввәси мәһз ондадыр ки, «Сыныг саз» мүәллифи һәтта бир романтик кими һиссә гапылыб «бу гәмли зүлмәтдә нурдан һеч әсәр, нишан јохдур» десә дә, **әтрафында зүлмәтлә бирликдә ишығы да, чаһиллә бирликдә арифи дә, әсарәтә бојун әјәнлә бирликдә азадлыгсевән мүбаризи дә көрмүш вә мүәјјән дәрәчәдә көстәрмишдир.** Иран ингилабына һәср етдији «Әһмәдин гејрәти» поемасы, Шаигә мәктубундакы никбин нотлар, Маһмуд Әкрәм Рәчаизадәјә нәзирә шәклиндә јаздығы «Јад ет!» ше'ри, Горкинин «Һәјатын дибиндә» пјесиндән етдији тәрчүмә бу чәһәтдән ән сәчијјәви мисаллардыр.

«Әһмәдин гејрәти» поемасынын јалныз бир мотивинә диггәти чәлб етмәк истәјирик ки, о да **вәтәнини «хаинләр әлиндә» чырпынан көрүб «гејрәтиндән ағлајан» Әһмәдин, фәдаиләр әлиндә «ал бајрағын тәмәввүчүн көрчәк севинмәси», «аслан кими бирдән-бирә чуш'әтләниб» «мән дә бурда олуб, дөнмәрәм кери!» демәсидир.**

Бу һал илә әсрә гәдәр
мүһарибә узанды,
Нәтичәдә фәдаиләр шанлы
зәфәр газанды.

Бу, Сәһһәтин халгынын Аразын о тајындакы гәһрәманлығы!

Икинчи бир әсәриндә «вәтәнин дәрдләри»нә пролетар Бакысынын «чарә гылачағына» мөһкәм инандығыны, үчүнчүсүндә «бәшәр сәадәти»нин «һүррријјәтә» бағлы олдуғуну, башга бир јердә исә кәләчәкдә бүтүн инсанларын «мәс'уд јашајачағыны» јазмагла шаир өз охучусунун гаршысына тамам башга бир поетик ролда чыхырды.

Беләликлә, Сәһһәт поезијасында ел дәрди, сызылты вә е'тираз, иртичадан фәрјад вә заманәдән шикајәт мотивләри мүбаризә руһу илә, Ленинин «күмраһ руһ», «тарихи никбинлик» адландырдығы мә'нәви мәзијјәтлә бирләшир.

Бу һабелә о демәкдир ки, 1912-чи илдә чыхан «Сыныг саз» мәчмуәсиндәки идеја-естетик консепсијаны Сәһһәт јарадычылығынын зирвәси вә орадакы лирик гәһрәманы шаирин баш мүсбәт образы һесаб етмәк доғру олмазды. Чүнки бу мәчмуә Сәһһәт јарадычылығынын анчаг мүәјјән дөврүнү әһатә едир вә сонракы илләрин әсәрләри онун шаир симасыны танынмајачаг дәрәчәдә дәјишиб зәнкинләшдирмишдир.

Сөз јох ки, Сәһһәт јарадычылығынын идеја гајнаглары ичәрисиндә мәркәзи јери конкрет тарихи шәраит тутурду. Дөврүнүн габагчыл оғулларындан бири олмаг е'тибарилә Сәһһәт 1905-чи ил фыртынасы заманы, «атылан топлара диксинмәјән» (Сабир) лагејдләр, мешшанлар вә «өзүнүсевәнләр»ә там зидд мөвге тутмуш вә онлара «Өзүнүсевәнләр» вә «Алимнүмалар» кими ше'рләриндә истеһза едиб күлмүшдү.

Јарадычылығынын бу хүсусијјәтләрини нәзәрә алараг Сәһһәтин Сабир һаггында јаздыгларыны чәсарәтлә онун өзүнә дә шамил етмәк мүмкүндүр: «Сабир милләтдән өтрү чалышырды. **О, ашиг иди.** О, тә'н вә лә'нидән, тәкфир вә тәһгирләрдән, јағыш кими үстүнә јаған тәһмәт вә нифрәтләрдән әсла кери чәкилмәјиб, өз мәсләкиндә кәмали-сәбати-әзмлә давам етди вә севкили милләтинә хидмәтдән бир ан гафил олмады».

Сәһһәтин халг үчүн бир «ашиг» еһтирасы илә чалышмасы, ејни вахтда әдәби фәалијјәтин бир чох саһәсиндә мүвәффәгијјәтлә чиләмәси **поезијасында да бу типли фәал, тәрәггипәрвәр, гејрәтли, ичтимаијјәтчи шаир образы јаратмагда она көмәк етмишдир. Сәһһәт сөзү илә иши бир олан хадим иди.**

Халга мәктәб лазым иди—онлар ачдылар. Халга јени театр лазым иди—јаратдылар, һәтта гадын ролуну да бир мүддәт өзләри ојнадылар. Халга тибби јардым лазым иди—көстәрдиләр; китаб лазым иди—јаздылар; гәзет-журнал лазым иди—чыхардылар...

Сәһһәт белә бир фәдаиләр дәстәсинин әскәри иди.

Дүнјакөрүшүндәки тарихән шәртләнән мәһдудлуг, јарадычылығындакы романтизмә хас мүчәррәдлик вә хүлјапәрвәрлик, динә мүнасибәтиндә нәзәрә чарпан лиддијјәт онун парлаг хидмәтләри мүгабилиндә чох кичик көрүнүр.

Ше'рләринин тәһлили ашкар көстәрир ки, **Сәһһәтдә ишыглы, мүбариз чәһәтләрин, әзм вә сәбатын јараныб мөһкәмләнмәсиндә әсринин ингилаб руһу илә, јә'ни мүасир амилләрлә јанашы тарихи гәһрәманлыг сәһифәләри, классик Шәрг поезијасы ән'әнәләри, һуманизм, демократизм, һагг јолунда фәдакарлыг кими идеја-фәлсәфи вә етик көрүшләр дә аз иш көрмәмишдир.** Мәнзум мәктубларындан бириндә Сәһһәт Мәнсур Һәллач кими шүчаәтли олан «вәтән оғланларынын» мүбаризәсиндән бәһс етдији заман **Нәсимијә вә онун «әнәл һәгг» мүддәасына** ишарә илә јазырды:

Дограныб тиғи-чәфа илә
мүбарәк бәдәни,
Чәкилиб зүлм илә Мәнсур
кими дарә вәтән.
Учалыб көјләрә
әтфали-вәтән фәрјады,
Ган илә јазмыш «әнәл
һәгг» дәрү диварә вәтән.

XX әср поезијасынын инчиләриндән олан «Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли» поемасы илә Сәһһәт узун илләрин тәрәддүдләриндән гуртарыб, Низами вә Фүзули, Ахундов вә Мирзә Чәлил, Сабир вә Мочүз кими сәләфләри вә мүасирләринин, һабелә «Шаир вә вәтәндаш» поемасынын мүәллифи, бөјүк рус ингилабчы-демократы Некрасовун сәсинә сәс верәрәк **тәкчә әдәбијјатда дејил, чәмијјәт ишинин бүтүн саһәләриндә әсил вәтәндаш, мүбариз вә фәдакар хадим олмаг зәруратини** Шәһәрлинин дили илә е'лан етмишдир:

Вәтән уғрунда кәрәк шәхс
фәдакар олсун,
Бөјлә мөвсүмдә јатан
кимсәләрә ар олсун!

Шаир-вәтәндаш һаггында тәсәввүрләриндә бөјүк ајдынлыг јаранан Сәһһәтин бәдии сөзүндәки емосионал гүввә, сәсиндәки гәтијјәт кетдикчә даһа да күчләнирди. Һәмин инкишафын мәнтиги нәтичәси иди ки, аз сонра Сәһһәт Феврал ингилабыны, чар мүтләгијјәтинин деврилмәсини, ингилаби тәдбирләри үрәкдән алгышламышды: һәсрәтиндә олдуғу «шанлы әјјам» кәлиб чатмагда иди!..

Әзиз МИРӘҺМӘДОВ

И. Гасымов. «Сабир мүасирләри арасында».

А. Сәһһәт гызы Үлкәрлә.

АББАС СӘҺҺӘТ

100

Бәдбәхт аилә

ГАРС вә Әрдәһандан гачыб гуртармыш бир дәстә ач-јалавач, чыл-чылпаг арвад-ушаглар Тифлисдә мүсәлманлар мәһәлләсинин күчәләриндә сәфил-сәркәрдан галмышдылар. О чүмләдән бели бүкүлмүш, ағсаггал Һәмид адлы бир кишиҹ гоча бир арвадла күчәнин бир тәрәфиндә гуру торпаг үстүндә отуруб он беш јашында хәстә бир оғлан ушағынын башыны дизинә алмышды. Гоча арвад даима хәстә чочуғун үзүнә бахаркән көзләриндән ахан гапды, олу јашы-башындаңы јыртыг, көһнә шал илә силирди.

Хәстә чочуғун бәнизи саралмыш, гыздырмадан ләһләјирди. Тез-тез кәсик-кәсик нәфәс алыркән чох-чох өскүрүрдү. Додаглары гурујуб үзүнүн тә'нәләри ичәлмишди. Биһушлуг һалында дүшмүш хәстә титрәк сәслә:

— Ај нәнә! Бир аз су!—дејә буланыг солғун көзләрини ачыб јенә дә гапады. Гоча киши дәриндән бир аһ чәкиб сакитанә ағларкән ајаға дурду. Јахындакы гапыны ачыб су истәди. Дәрһал Мүслүм бәј адлы узун бојлу, хош сималы бир чаван су кәтириб о кишијә верди. Гоча киши сују алыб хејир-дуа едәркән нәвәсинин јанына кәлди.

— Бала, су кәтирмишәм, ал, ич!—дејә ушағын башыны әлилә галдырды.

Хәстә чочуг титрәк-арыг әлини узадыб су габына јапышды вә биһисс бир һалда судан бир нечә јудум ичдисә дә, пејдәр-пеј өскүрүк ону лап дилдән салды.

Мүслүм бәј бу һејндә гапынын ағзында дајаныб онларын бу фәлакәтли һалына бахырды. Гоча кишијә хитабән:

— Әми, бу ушаг сәнин нәјиндир? Оғлундурму?—дејә суал етди.

Һәмид киши јенә бир аһ чәкиб:

— Гардаш, бу ушаг мәним нәвәмдир. Оғланларымы өлдүрдүләр, гызларымы, кәлинләрими әсир апардылар. Мән башы бәлалы анчаг бу ушағы бир нәв илә көтүрүб гачмышам, о да јолда бу нөв илә хәстәләнди. Шүкр аллаһын нәрәминә,—дејиб дә ағламаг боғазыны тутуб сакит олду.

Мүслүм бәј нәһајәтдә бу сөздән гәмләнди. Даһа бир сөз демәјиб евинә гајытды. Бир гәдәрдән сонра күчәјә чыхыб:

— А киши, әми! Ушағы евә кәтиринiз—деди. Мүслүм бәјин бу мәһәббәтиндән фәлакәтзәдә аиләнин јүзүндә бир шадлыг асары көрүндү. Мүслүм бәјә хејир-дуалар едәркән хәстәни ичәри апардылар. Мүслүм бәј онлара мәнзил вериб раһат еләдикдән сонра:

— Мән кедиб ушаг үчүн һәким кәтирим,—дејә онлара тәсәлли верди.

Бир гәдәр кечмәмишди ки, хәз палтолу, гара шљапалы, чалсаггал бир доктор Мүслүм бәјлә бәрабәр гапыдан ичәрijә дахил олду. Хәстәни мүајинә едиб нүсхә јаздыгдан сонра дышара чыхыб кетмәк истәди. Һәмид киши докторун әгәбинчә кәлиб онун ајагларына јыхылды. Онун өлү рәнкиндә олан үчуг бәнизиндә горху әламәти мүшаһидә олунаркән:

— Чәнаб доктор, сәһһәт үмиди вармы?—дејә мүнтәзирәнә һаләтлә суал етди.

Доктор:

— Хајыр, онун иши мүаличәдән кечиб,—дејә чијинләрини ојнатды. Сонра башыны ашағы дикиб мүтәкәббирәнә бир һаләтлә фајтона тәрәф јөнәлди.

Гоча киши:

— Доктор әфәндим, аллаһ хатиринә, әкәр мүмкүн исә мүајинә етмә! Бир бөлүк күлфәтдән бирчә буна көз дикмишәм...—дејә горхулу бир әда илә докторун өнүнә кечди. Доктор дајаныб фикрә кетдикдән сонра:

— Һәлә бу дәрманы вериниз, бахалым, нә сыл олур, фәгәт...—дејә сөзүн ахырыны сөјләмәјиб мүтәәссүфанә бир әда илә әлини тәрпәтди. Сонра Мүслүм бәјлә худаһафиз едиб фајтона әјләшди. Севкили нишанәсинин һәјатындан үмиди кәсилмиш гоча киши ајаг үстә гурујуб галды. Вар әзасы титрәркән һөнкүртмә чалыб ағламаға башлады. Мүслүм бәј меһрибанлыгла о јазыға тәсәлли вериб евә гајтарды. Гоча Һәмид көзләринин јашын әлилә силәркән ичәријә кирди. Нәвәси фәрасәтлә бабасынын бозғунлуғун көрүб дәрк етдикдән јатагда дикәлиб:

— Баба, бураја кәл,—дејә ону чағырды. Һәмид киши нәвәсинә јахынлашыб:

— Бала, сөзүн нәдир?—дејиб әјләшди. Ушагчыг... арыг, назик голларын галхызыб бабасынын бојнуна салды. Нәнәси дә о севкили баласын гучагланды, һәр үчү шиддәтлә ағлашдылар. Сонра хәстә чочуг:

— Баба, мән билирәм, доктор сәнә нә сөјләди...—дејиб јенә баба вә нәнәсини гучагланды вә башын бабасынын чијнинә гојуб тәшнијә-тәшнијә бир гәдәр сакит олду. Бир аз динчәлдикдән сонра:

— Баба, атамдан, анамдан сонра мән даһа өлмәјими истәрәм, анчаг сәнә вәсијјәтим одур ки, сәбр елә, чох ағлама, нә етмәли, гәзадан бизим үчүн бөјлә имиш...

Гоча кишиҹ ағ саггалы узуну ахан көз јашларын силәркән:

— Бала, өлүм мәним үчүндүр. Аллаһ сәнин өлүмүнү мәнә көстәрмәсин. Горхма, бала! Аллаһ гојса сағаларсан,—дејә нәвәсинин үз-көзүн тумарлады. Хәстә чочуг:

— Баба, мән билирәм, ахыр нәфәсимдир. Анчаг сәндән тәвәггем одур ки, мәни өзүн габрә гојарсан вә әкәр бу шәһәрдә галмалы олсаныз, тез-тез мәним гәбримин үстә кәләсән, мәни унутмајасан.—дејәрәк нәфәси кәсилди. Ағламаг мане олуб сөз боғазында әгәләнди. Јенә дә баба вә нәнәсини гучаглајыб һәр үчү ағлашдылар. Мүслүм бәј онлары овудуб тәсәлли верди. Сонра доктор јаздығы нүсхәјн кәнди нөкәринә вериб дәрман алмаға көндәрди. Сонра Һәмид кишијә хитабән:

— Әми, сәсин нечүн хырылдар, мәкәр сән дә хәстәмисән?—дејә сорушдугда гочанын әјалы:

— Ај башына дөнүм, хәстә дејилдир, лакин үч күндүр ки, чөлләрин бузлу гары бу јазығын гәзәсы, хәрәји олмушдур,—дејә чаваб верди.

Мүслүм бәј:

— Вај, сиз ачсынызмыш! Бәс нејчүн мәнә сөјләмәјирсиниз.—дејә дәрһал онлар үчүн јемәк тадарүк етди. Вә бир гәдәр дә суд кәтириб хәстә чочуга ичирдиләр. Бир саатдан сонра нөкәр дәрман кәтирди. Ондан да хәстәјә вердиләр. Мүслүм сонра өз ишинә кетди.

Лакин әср заманиди ки, хәстәјә гашә арiз олду. Он дәгигәдән сонра ајылдыса да, лакин бүтүн әһвалы харабланмаға үз гојду. Әл-ајағы сојуду, алнында сојуг тәр әламәти көрүнду, верилән дава-дәрман боғазындан кечмәјиб гајыдыб... бајра төкүлдү. Кечәнин јарысыначан бу һал үзрә галды. Севкили баласыны бәстәри-еһтизарда көрән гоча арвад јумругла кәнди синәсинә вураркән әринә хитабән:

— Ај киши, көрмәјирсәнми! Һеч олмаса јасин оху, балам гур'ансыз кечинмәсин,—дејә һајхырды. Бәдбәхт гоча киши чашыб өзүн итирдијиндән јасини-шәриф әвәзинә һәмд сурәси охумаға башлады. Бир о гәдәр кечмәди ки, хәстә чочуғун үзүнә өлүм рәнки гонуб бир-ики дәфә чанә чалдыгдан сонра нәфәси гәт олду. Бу вәгт о бәдбәхт гочаларын башына сәнки гијамәт гопду, кечәнин јарысы, өзкәнин евиндә, гәриб өлкәдә ев саһиби нараһат олмасын дејә, ихтијарсыз учалан фәрјадларыны синәләриндә боғаркән о сојумуш бәдәни гучаглајыб сызылдадылар...

Һекајә илк дәфә 1915-чи илдә «Игбал» гәзетинин 902-чи нөмрәсиндә чыхмыш, сонралар Аббас Сәһһәтин китабларынын һеч бириндә дүшмәмишдир. Һекајәни редаксијамыза әдәбијјатшүнас Хејрулла Мәммәдов тәгдим етмишдир.